

Οι απαρχές της μετουσίωσης: Πένθος, πάθος και καταστροφικότητα

Δημήτρης Καβαλλιέρος, Ελίζα Νικολοπούλου, Πάνος Αλούπης

Για τον Freud (1908, 1932) η μετουσίωση αφορά ένα από τα πεπρωμένα της λήπινο, με αλλαγή του σκοπού και του αντικειμένου της σεξουαλικής ενόρμησης, προϊόν της οποίας αποτελούν η καλλιτεχνική δημιουργία, η διανοητική εργασία ή όποια δραστηριότητα χαίρει εκτίμησης από το κοινωνικό σύνολο, συμβάλλοντας στον πολιτισμικό έργο της κοινωνίας. Στην πορεία, οι μεταφροϊδικές μελέτες ήρθαν να διερευνήσουν τα πολλά ερωτηματικά που αφήνει ανοικτά αυτή η φροϊδική έννοια, σε σχέση με την ποιότητα, τη δυναμική και την οικονομική πλευρά της.

Η μετουσίωση αφορά τις μερικές ενορμήσεις και η απόκλιση της από τον στόχο - αντικείμενο μέσω της αποσεξουαλικοποίησης και της επενδυτικής στροφής προς άλλα αντικείμενα εμπεριέχει τη σκιά του χαμένου αντικειμένου. Οι απαρχές της συνδέονται αμείλικτα με την απουσία του αντικειμένου, όπου το μίσος της ματαιώσης θα το εγγράψει στο ψυχικό όργανο. Στην πρώτη ενορμητική θεωρία, συνδέεται με διακυβεύματα του ναρκισσισμού, ενώ στη δεύτερη η σαφής συμμετοχή της σεξουαλικότητας συμβαδίζει με τα πεπρωμένα της ενόρμησης θανάτου, που απελευθερώνει η αποσεξουαλικοποίηση (Freud, 1923).

Η Ε. Séchaud (2005, σελ.1319) υποστηρίζει ότι «στις απαρχές της δημιουργικής διαδικασίας [υπάρχει] ένα δράμα, ένα τραύμα, μια απώλεια» και αναπτύσσει τη μετουσιωτική διάσταση του πένθους. Από την πλευρά της η Mac Dougall (2009), χωρίς να παραγνωρίζει τη βία των προγεννητικών ή γεννητικών ενορμήσεων, θα υποστηρίξει ότι ο δημιουργός δημιουργεί με βάση την υγιή πλευρά του εαυτού του. Από αυτή τη σκοπιά η σκέψη της έρχεται να προτείνει μια προσέγγιση, που συναρθρώνει τη σκέψη του Freud με εκείνη του Winnicott.

Η έννοια της μετουσίωσης δεν συναντάται στο έργο του Winnicott. Όμως σε αυτόν οφείλουμε τις έννοιες των μεταβατικών φαινομένων και του μεταβατικού χώρου, χώρος του συμβολικού, του παιχνιδιού, της δημιουργίας και του πολιτισμού, χώρος κατ' εξοχήν της επεξεργασίας των καταθλιπτικών διαδικασιών.

Ο Winnicott (1971) προσεγγίζει την έννοια της «πρωταρχικής δημιουργικότητας» ως εγγενή τάση, που εδράζει στις σωματικές βιολογικές ανάγκες και στην ενστικτική

διακίνηση του βρέφους για ανάπτυξη, εξαρτώμενη πλήρως από τη διαθεσιμότητα, ανταπόκριση και προσαρμοστικότητα του περιβάλλοντος. Αυτή η συνθήκη είναι γνωστή ως «πρωταρχική μητρική ενασχόληση». Ο προοδευτικός διαχωρισμός εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας προϋποθέτει τη σταδιακή απουσία της μητέρας και αποτελεί στην ουσία μια πορεία από το αισθητηριακό στο συμβολικό. Η θέση της «απουσίας» μάς οδηγεί ξανά σε εκείνη της εργασίας πένθους.

Η σχετική παραίτηση από το αντικείμενο του πόθου στον άνθρωπο, σκεπτόμενο και ομιλούν υποκείμενο, μεταφράζεται στη μετουσίωση μέσα από τη θέση του ιδανικού και τον ρόλο του υπereγώ. Σύμφωνα με τους Laplanche και Pontalis ο όρος ‘μετουσίωση’ «... παραπέμπει στην έννοια του «υψηλού» όπως χρησιμοποιείται στο πεδίο των καλών τεχνών κυρίως, για να αποδώσει την ανάταση και το μεγαλείο της πνευματικής δημιουργίας» (1967, σελ.320), αλλά ταυτόχρονα παραπέμπει και στον χημικό μετασχηματισμό ενός σώματος από στέρεη σε αέρια κατάσταση.

Ο Freud, στο γραπτό του για τον Λεονάρντο διερωτιέται γύρω από την κινητήρια δύναμη της μετουσιωτικής διαδικασίας: «Στην πραγματικότητα ο Λεονάρντο δεν στερούνταν του πάθους· δεν του έλειπε η θεϊκή σπίθα που είναι άμεσα ή έμμεσα η κινητήρια δύναμη —il primo motore— πίσω από κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα. Απλώς μετέτρεψε το πάθος του σε δίψα για γνώση στη συνέχεια...» (Freud 1910, σελ. 74).

Ποιο είναι το ‘πρώτο κινούν’ στο οποίο αναφέρεται ο Freud; Σύμφωνα με τον Green, η ψύχωση ως «εξορκισμός του αντικειμένου», αποτελεί μια στρατηγική του υποκειμένου, που αποσκοπεί στον διαχωρισμό από το αντικείμενο, και ενεργοποιεί τις καταστροφικές ενορμήσεις για τον σκοπό αυτό. Η υπόθεση που προτείνεται είναι ότι η μετουσίωση αποτελεί μια εναλλακτική στρατηγική για το υποκείμενο, όπου αυτή τη φορά, για τον ίδιο σκοπό ενεργοποιείται η τρέλα που «ως ανθρώπινο συστατικό είναι συνδεδεμένη με τις εναλλαγές του πρωταρχικού Έρωτος, που είναι σε συνεχή σύγκρουση με τις καταστροφικές ενορμήσεις. Όταν ο Έρωσ βγαίνει νικητής από τη μάχη, δηλαδή όταν το πάθος που διακατέχει τον Έρωτα κατορθώνει να συνδεθεί, η ψύχωση εξορκίζεται.» (Green, 1980, σελ. 214).

Το τελικό αποτέλεσμα είναι ότι ίσως η εργασία της μετουσίωσης λειτουργεί ταυτόχρονα τόσο ως διαχωρισμός όσο και ως επανασύνδεση με το αντικείμενο: «Θα

μπορούσε η μετουσίωση να είναι ένα πένθος για την χαμένη αρχική ενό-τητα (oneness), αλλά και ένας εορτασμός της ανακτημένης ενό-τητας;» (Loewald, 1988, σελ.81).

Συχνά μάλιστα το πάθος που έχει την καταγωγή του στη σχέση με το πρωταρχικό αντικείμενο μετατίθεται στην ίδια την μετουσιωτική παραγωγή του υποκειμένου, κάτι που θα μπορούσε να περιγραφεί ως καταναγκασμός ή ‘τρέλα’ της μετουσίωσης. (Kavallieros, 2021).

Πράγματι ο Freud θέτει το ερώτημα: «... μήπως κάθε μετουσίωση πραγματοποιείται μέσω του εγώ, το οποίο μετατρέπει πρώτα τη σεξουαλική λίμπιντο σε ναρκισσιστική λίμπιντο για να της δώσει στη συνέχεια, ίσως, ένα νέο στόχο;» (Freud, 1923) Αυτή η απειλή της ναρκισσιστικής ακεραιότητας του εγώ συνοδεύεται από την απειλή της απώλειας του αντικειμένου.

Η μετουσίωση ως σεξουαλική ενορμητική δραστηριότητα συνδυάζει την αναζήτηση της ικανοποίησης με την αποφυγή της απώθησης και επανορθώνει τις ναρκισσιστικές ρωγμές μέσω της δημιουργίας ενός αντικειμένου. Κατά τον Freud, «Η διαμόρφωση του ιδανικού αυξάνει τις απαιτήσεις του εγώ [...]· η μετουσίωση αποτελεί τη διέξοδο που επιτρέπει την ικανοποίηση αυτής της απαίτησης χωρίς να οδηγεί σε απώθηση.» (Freud, 1914, σ. 238).

Με αυτό τον τρόπο, η εξέλιξη της μετουσίωσης χρωματίζει την εξέλιξη του ιδανικού του εγώ και παράλληλα χρωματίζεται από τις διευθετήσεις του υπereγώ. Από τη στιγμή που η διαδικασία αποσεξουαλικοποίησης απελευθερώνει ποσότητες ενόρμησης θανάτου, αν το υπereγώ αδυνατεί να τις ενσωματώσει και επανασυνδέσει με τη σεξουαλικότητα, η καταστροφικότητα εμφανίζεται αδίστακτη. Με αυτή την έννοια, αν το αντικείμενο ή κι η ίδια η επένδυση του αντικειμένου έχουν αποδειχθεί άκρως επικίνδυνα ή διωκτικά, τραυματικά κυρίως, εμπρός σε αυτούς τους απόηχους η μετουσίωση δρα ως απόπειρα επανόρθωσης και του ναρκισσισμού και του αντικειμένου, εξυπηρετούμενη από ριζικούς μερικές φορές μηχανισμούς άμυνας (διχοτόμηση, διάκλειση, διάψευση) και υποχωρώντας συχνά σε σωματικές ή διαστροφικές λύσεις.

Για τον P. Marty (1990) η μετουσίωση συνοδευμένη από ένα τυραννικό ιδανικό εγώ αποτελεί παράδειγμα επικίνδυνης αμυντικής στρατηγικής σε ψυχοσωματικό επίπεδο, ενώ για την M. Aisenstein, δίπλα στον ναρκισσισμό και στον μαζοχισμό ζωής και θανάτου, μπορούμε να διακρίνουμε τις ίδιες πλευρές και στη μετουσίωση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Aisenstein, M. (2014). Destruction des processus de la pensée et négatif de la sublimation, *Revue française de Psychosomatique*, 46, 9-20.
- Freud, S. (1908). *On creative writing and Day-dreaming*, *S.E.*, IX : 141-154.
- Freud, S. (1910). *Leonardo Da Vinci and a Memory of his Childhood*, *S.E.* 11. London: Hogarth Press, pp 57-138.
- Freud, S. (1923). *The Ego and the Id*, *S.E.*, XIX: 1-66.
- Freud, S. (1932). *New introductory lectures on psycho-analysis*. *S.E.*, XXII.
- Green, A. (1980). Πάθη και πεπρωμένα των παθών. Για τις σχέσεις της τρέλας με την ψύχωση. Εις: *Η ιδιωτική τρέλα*, 2η Εκδ. Καστανιώτη, (2009).
- Kavallieros, D. (2021). Virginia Woolf : La folie de sublimation (trad. Aloupis P.), *Revue française de psychosomatique*, No 59 pp 107-119.
- Laplanche, J., Pontalis, J-B. (1967). *Το λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*. Μετάφραση: Καψαμπέλης Β. – Χαλκούση, Λ. – Σκούλικα, Α. – Αλούπης, Π., Εκδ, Κέδρος (1986).
- Loewald, H. (1988). *Sublimation*, New Haven and London, Yale University Press.
- Mc Dougall, J. *et al.* (2009). *L'artiste et le psychanalyste*, Paris, PUF, coll. Petite bibliothèque de psychanalyse : 11-31.
- Marty, P. (1990) *La psychosomatique de l'adulte*, Paris, Puf, coll. Que sais-je ?
- Sechaud, E. (2005). Perdre, sublimer, *Revue Française de psychanalyse*, no 5, Vol. 69 : 1309-1379.
- Winnicott, D.W. (1971). *Το παιχνίδι και η πραγματικότητα*, Μτφ. Γ. Καλομοίρης, Εκδ. Αρμός (2019).